

On looja loonud sulle kauni hääle... Aino Kylvand 100

JAAK JÕEKALLAS

17. detsembril 2021 täitus sada aastat Arno Kylvand! (17. XII 1921-19. III 2005) sünnist. Ligi veerandsada aastat kandis ta väärikalt Estonia teatri esisoprano tiitlit. Tema mahukas kunstnikupagas sisaldab hulgaliselt säravaid ja isikupäraseid osatäitmisi, alates ooperiklassikast kurn tema kaasaja loominguni. Kolleegide seas oli Aino Kylvand tuntud oma püsimatute ja kärsitunatuuri poolest, tema energilist tegutsemist jagus kõikjale ning sellega kaasnes suur töötahe. Ehk nagu on öelnud tema kolleeg ooperilaval Kalju Karask: „Mulle tundub, et Aino Kylvand peab alati midagi tegema - peaasi, et nutte vahtida, tühjalt olla... Ja Aino Kylvand ei ole kunagi tühjalt ei elus ega laval. Olgu siis Desdemona või Tosca, Aida või Minnie - alati näed ja tunned enda kõrval tugevat kunstnikku!”¹ Arno Kylvand, neiupõlvenimega Kiigemägi, sündis nädal enne jõule, 17. detsembril 1921 Sauste külas Aaspere vahas Virumaal. Hiljem on ta öelnud, et see tekitas ikka küsimuse, kas pidada tema sünnipäeva õigel päeval või siis juba jõulude ajal. „Kodunt võtab igaüks kaasa kõige toredamad mälestused, mis kunagi ei kustu. (-) Vanemad olid mul talupidajad. Isa poolt sugulastest tean ma väga vähe. Ta oh väga väikselt jäänud orvuks ning läks juba seitsmeaastaselt külasse karja. Isa mängis kannelt, mina laulsin esimest häält, ema kombineeris kohe teist häält kõrvale ja nii me kodus siis musitseerisime. Isa näol oli kaduma läinud üks väga ilusa suure häälega tenor ja võibolla ma temalt selle kõva heleda hääle pärisin ka,” tõdeb Aino Kylvand 1991. aastal ETV saates „Heli jälg”.² Eks ole ju ka Aleksis Kivi kirjutanud oma romaanis „Seitse venda”, et „veri on see, mis rahnipoja puu otsa viib”. „Isa ei tahtnud mind üldse gümnaasiumisse panna, sest ma olin ainuke laps ja pidin ikka talusse jääma ning kusagile põllumajanduse või majapidamise kook minema. Ja siis oh niisugune õnn, et üks vana pedagoog algkoolist tuli meile koju ning rääkis vanematele augu pähe, et tüdruk tuleb õppima panna. Ja nii ma siis sinna Rakveresse läksingi,” jätkab laulja.³ Rakvere muusikakoolis sai Aino Kiigemäe suunajaks ja mentoriks kohalik legendaarne muusikaõpetaja Jaan Pakk. „Ta ütles, et sa oled niisugune tragi tüdruk, tule, meil orkestris pole tšellot, hakkad tšellot õppima. (-) No ma sus natuke aega õppisin seda tšellot, aga mulle ei meeldinud, selline naljakas suur pill. Ja siis ta ütles, et sul on ilus hääle ka. Meil on siin üks lauluõpetaja, ma räägin temaga, et äkki ta võtab sind oma juurde natukene seda häält seadma. See oli Helmi Aus. Ta ise õppis veel siis Tallinnas konservatooriumis. Ja tema õpilaskontserdil esitasin ma oma esimese aaria - Aino aaria Artur Lemba ooperist „Lembitu”. Ei tea, kas õpetaja nimme pani või oli see niisugune juhus,” meenutab Aino Kylvand.⁴ Gümnaasiumi päevil oh

Teater.Muusika.K...

55,56,57,58,59,60,61,

Teater Vanemuine
Rahvusoper Estonia
Estonia teater
Teater

Arno Kiigemägi kostil organisti ja muusikaõpetaja Robert Hemmetsa kodus. Koos anti ka ühiseid kirikukontserte kus Robert Heinmets noorukest lauljannat orelil saatis. „Sealt perest sain ma endale suure muusika põhja,” on Arno Kõlvand hiljem kinnitanud.

1943. aasta sügisel võttis Arno Kiigemägi ette juba tee Tallinna, sooviga astuda konservatooriumi. Soovijaid oli üle kaheksakümne ning nooruke lauljanna andis sisseastumisavalduse samal ajal ka veel Tallinna ja Tartu kunstikooli, kuna Üsaks lauluhäälele oli tal ka hea joonistajakäsi. Fortuna otsustas siiski laulmise kasuks - Aino oli üks kaheksast õnnelikust, kes konservatooriumi vastu võeti. Temaga koos said sisse ka tenor ja tulevane lavastaja Paul Mägi ning bass Aaro Pärn.

Oma lauluõpinguid alustas Aino Kiigemägi Ott Raukase juures. Suure hõivatuse tõttu teatris usaldas too oma õpilase peagi Aleksander Arderile ja konservatooriumi lõpetamise ajal kuulus ta juba Tiit Kuusiku lauluklassi. Kolm kanget meest, nagu ta ise uhkusega tõdes: „Minul oli selline põhimõte, et mina tahan õppida ainult meeste juures, sellepärast et ma ei hakkaks mitte naisi järele tegema.”⁵ Käimas oli aga Teine maailmasõda ja lauljatri esimese õppeaasta lõpetas 1944. aasta 9. märtsi pommirünnak Tallinnale. Arno Kõlvand on rääkinud oma üleelamistest sellel õuduste ööl Ines Rannapile antud intervjuus: „Elastin siis Lembitu tänaval, see maja sai tabamuse, aga mina olin sellal koolis klaverit harjutamas. Paraku ei jõudnud riiehoiust kaugemale, „küünlad” hakkasid taevas põlema ja me tormasime ummisjalu Assauwe torni alla. Tänapäev on silme ees Tuudur Vettiku värisevad käed. Nagu teada, tuli sinnagi pomm, põgenesime edasi „Gloria” alla. Kui esimene „laine” möödus, sõitsin juhusliku sõidukiga Sakku. Maja, kus lootsin ööbida, näis ohtlikuna, tulid sealt tulema ja õigesti tegin - seegi sai pihta! Kui lõpuks Aasperre kodutallu jõudsin, kaks tühjakätt kõrval rippu, lohutas mureliku ema-isa rõõmuhüüatus: mis neist asjadest, peaasi, et laps elus ja terve!”⁶ 1944. aasta sügisel alustas Arno Kiigemägi tööd Estonia teatri ooperikoori ridades; lavale jõudis Tšaikovski „Jevgeni Onegin”. See ooper oli esimene, mis toodi lavale endise kino Gloria Palace ruumides, sest Estonia teatrimaja oli pärast märtsipommitamist ahervaremeis. Tiit Kuusik on meenutanud seda esietendust oma portreeraamatus nõnda: „Sel õhtul sadas vihma. Tallinn oli varemeis ja pime. Sõda käis veel, kuid kino Gloria ruumides mattis aplaus orkestri! Saal koos loožide ja rõdudega oli ruumikas, kartsime, et meile ei tule küllalt publikut. Ajad olid ju segased ja inimesed ei julgenud kodust välja tulla. Vanast vaatajaskonnast polnud palju järel: kes oli põgenenud läände, kes idast tulemata, kes leinas lähedast, keda polnudki enam. (-) Ja ometi oli just see esimene teatriõhtu toonud kokku saalitäie. Nägime, kui väga on inimestele vaja teatrit. Kõigele vaatamata! Nagu mingi surutis läks pealt ära.”⁷ Aino Kõlvand on öelnud oma esimeste teatrisammude kohta samas etenduses: „Ma olin millegipärast pandud esimeseks, kui tuleb esimeses vaatuses lavale naiskoor viljavihkudega. Ma mi närveerin.”⁸ Noorukese koorilauljana debüteeris Arno Kõlvand

1947. aastal Daša osas Dzeržmski ooperis „Vaikne Don” ring peagi usaldati tahe juba ka väiksemaid rohe, nagu näiteks Annina osa Verdi „Traviatas”. Dirigent Kirill Raudsepp on hiljem ühes Arno Kõlvandile pühendatud juubeliartiklis öelnud: „Juba noil algaastail ooperikooris lauldes torkasid sa silma oma ülisiira kaasaelamisega kõigele, mis laval sündis. Oh näha, et sul on see säde, mis peaks olema igal teatritegijal, olgu ta siis kooriliige või solist. Hiljem, kui Sinu hiigelrollideks said Tosca Puccini samanimelises ooperis, siis edasi Mare Villem Kapi „Lembitus” ja eriti Amelia Verdi „Maskiballis”, kuulusid Sa kindlalt nende ooperilauljate hulka, kes teatrilaval ei pakkunud ainult kostümeeritud kontserti. Leidsid, et ooperilaulja on ainult siis täiuslik, kui valdab peale hea vokaali ka siirast näitlemiskunsti.”⁹ Mahutud intervjuus Ines Rannapile on Aino Kõlvand öelnud: „Ma lülitusin kutseliste ooperilauljate perre kehvajal ajal, teatris oli siis palju väga häid naislauljaid ja ma ei pääsenud kuidagi löögile. „Noores kaardiväes” ja muus taolises sain pisiosi, aga või see mind rahuldab! Siis aga tuli saatusekäsi mängu, tegi kaks Elvirat korraga haigeks, mul OÜ osa selge ja „pääsesingi” „Don Juani”. Ma pole nii pingeliselt täpset etendust elus enam teinud ja niisugust nooruslikku julgust - karata pea ees tundmatusse kohta - rohkem kogenud. Muide, mõni aeg hiljem jäid haigeks Zerlinad, tegin sellegi rolli vapralt, st. ühe prooviga ära! Siis tahas tõbi korraga mõlemat Toscat... nii sai koorilauljast ooperiprimadonna.”¹⁰ Leo Normet kirjutab sellest oma arvustuses: „Aino Kõlvandi esinemise puhul ei tarvitse hakata arutama, kas noor lauljatar on tugevam lüürilistes või dramaatilistes stseenides, ta oh võrdselt eluline kõigis olukordades. Toscana näitas ta oma võimeid nii hääle kui ka väljendusriikka mängu abil nõtkelt edasi anda tundevarjundeid jaseda märkimisväärselt avaras diapasoonis. Tublisti valdab ta ka kandva kantileeni kunsti, see avaldus kas või teise vaatusel kaebeaaria suurepärasel esitusel.”¹¹ Igal lauljal on oma pöördpunkt, kui ta hakkab end nii laulmises kui ka muudes lavalistes tegemistes kindlamalt tunnetama. Arno Kõlvandil oh selleks Micaëla roll Bizet’ ooperis „Carmen”: «Micaëla - see oh üks esimestest osadest, kus mul hääle hakkas nagu paremaks minema. Ma mäletan, Tiiu Targama tuli lava taha pärast ja ütles, et kuidas sa nii hästi äkki laulma oled hakanud? Mul on see nii meelde jäänud.”¹² Aino Kõlvand! vaieldamatuks tipprolliks sai aga Amelia Verdi ooperis «Maskiball».

Estonia teatri kauaaegne etenduste juht ja helirežissöör-restauraator Jüri Kruus on öelnud: «Raske oleks leida lavaosa, mis näitaks paremini Arno Kõlvandi meisterlikkust, kui seda on Amelia G. Verdi ooperis «Maskiball», mida võib pidada tema kõige meeldejäävamaks, vast isegi parimaks lavatööks. Kogu etendus oli Aino Kõlvandi poolt läbi viidud sügava sisetunnetusega, eriti väljendusrikkalt kõlasid suurt dramaatiliste nüansside skaalat ning ekspressiivsust nõudev Võllamäe aaria ning järgnev Amelia-Gustavi duett. Arno Kõlvand võlus seal eelkõige oma ääretu naiselikkusega, lihtsuse ja siirusega. Hääle kaunis plastika ja kompaktsus, kandev

piano tung alati kindel ja efektne ümar ülemine register muutsid Aino Kylvandi Amelia kuju ooperis keskseks."13 Ja Voldemar Kuslap lisab: «Esmamulje oli väga rabav. Peab ütlema, et see Amelia roll oli üks tema võib-olla ehk õnnestunumaid rolle üldse. Sest talle vokaalselt see väga sobis, ka mänguliselt. Väga õnnestunud grimm, väga õnnestunud kostüümid. See oh muhe tõeline Arno Kylvandi avastamine."14 Arno Kylvand ise meenutab aga üht koomilist vahejuhtumit etenduselt järgmiselt: Maskiballi" viimases vaatuses jätsin parasjagu jumalaga Gustavi-Krummiga, kui tuli mu abikaasa Georg Ots ja lõi võistlejale pussi sisse. Kukkudes astus aga Hendrik mu uhke krinoliini peale, see kerkis näotult üles ja ma pidin kähku, so. «ahastuses" ka maha langema. Kui «minestusest" toibusin, ronis Hendrik ümbritsejate naeru saatel mu seeliku alt välja. Keerasin - ikka «ahastuses" selja, puksusin naerda, nii et küll sai!"15Jüri Kruus jätkab: „Aino Kylvand oh väga võluv kunstnik laval ja tagantjärele on minu meelest isegi raske öelda, mis kõige enam Arno Kylvandi juures köitis. Kahtlemata muidugi tema hääl, sest see on mastaapne ja räägib ooperilaulu ühest hästi kõrgest parameetrist."16 Arno Kylvand ise on tunnistanud, et „mida draamatilisem osa, seda rohkem muhe meeldis", tõstes eriti esile Minnie't Puccini ooperis „Tütarlaps kuldsest läänest", mida ta tegi kahasse Tiina Jaaksooga.17 Helga Tõnson kirjutab sellest: „Tiina Jaaksooga võrreldes usume Aino Kylvandi Minnie sugestiivset mõju kullaotsijaile (hiljem ka Johnsonile) märksa enam, tema suhtumine neisse on julgem, ta meenutab palju de vendade keskel üles kasvanud õde, kes oma kaaslasid läbinisti tunneb ning end seetõttu nende karedast väliskestast heidutada ei lase. Temas on osale sobivat tahumatust ja särtsu, paras annus enesekindlust, südamlikkust ja kavalust."18 Vidrik Kivilo aga lisab oma arvustuses: «Seoses Minniie osaga tahaks veel märkida, et Aino Kylvand on praegu vokaalses kõrgvormis - mi ilmekat ja väljendusrikast laulu pole temalt varem kuulnud."19 Arno Kylvandil meenub aga taas üks seik esietenduselt, kus kolleegid talle väikese vingerpussi mängisid: «Seal on selline moment, kus pidin klaasi võtma, koos poistega tühjaks jooma ja ära viskama. Issand Jumal! Kui ma selle klaasi suu peale panen, tunnen - vein! Ega midagi, jõin ära ja muist läks vist niimoodi ka üle õla, kui ma viskasin selle klaasi ära."20 Veidi raskemad mälestused seovad lauljatariga Verdi ooperiga „Othello": «Sellega mul on üks raske mälestus. Meil oli peaproov teatris ja kolmandas vaatuses on üks niisugune koht, kus Othello viskab Desdemona niimoodi, et - mine siit ära, sa oled üks igavene lirva. Siis ma lähen lavalt ära - seal on üks niisugune kõrge trepp, mis alla langeb, umbes kolm meetrit vist. Aga nagu pärast selgus, trepiastmed olid valepidi pandud ning keegi just lava tagant vaatas, et nagu ma oim tulnud sinna, nii ma oim mööda astunud ja nii ma sinna kukkusin. Täitsa meelemärkusetu. Kadunud Paul Mägi ütles, et see oh õudne, kui meil oh valmis pandud see Desdemona voodi, kus Othello teda kägistab, et siis panime sinu suma. Ja see oh veel ime, et ma üldse ellu jäin. Mina

kukkusin siis ära ja olin haiglas ning ligi poolteist või kaks kuud teatrist ära. Tiit Kuusik ütles, et mina ka enne välja ei tule, ootan ära, kui sina tuled ja Kalju Karask ka. Meie kolmekesi siis. Ja kui oh siis meie esietendus, siis saal tõusis püsti, kui etendus lõppes - ju neile siis nii meeldis."21 Seda, et tegemist oli järjekordse õnnestunud osatäitmisega, tõdeb arvustuses Helga Tõnson: „Vaheühtegi kontakti teatripublikuga saavutas Arno Kõlvand Desdemonana. Vokaalpartii täiuslik ja särav valdamine, ekspressiivne, loomingurohke ja värvikas mäng, õige lähenemine armastava naise hingeelule lubavad nimetatud osatäitmist kõrvutada laulja senise suurrolli - Ameliaga (Maskibak).”22 Lavastaja Udo Väljaots on öelnud: „Aino Kõlvand on Estonia ooperilavastuste üheks toeks ja hingeks. Ta ei põlga ühtegi osa, kus on võimalus laulda ja mängida.”23 Kontsertmeister Tekla Koha aga lisab: „Meeldib tema omapära ja temperament, ta on kirglike tunnetega näitleja. Nii mõnigi kord teeb Arno Kõlvand tuska oma kolleegidele, sest ta jääb ette oma kannatamatuse ja tormakusega. Paljud ei suuda teda mõista, ja just need, kes ei taju aja kiiret kulgu.”24 Kalju Karask aga tõdeb: „Ja üks huvitavamaid jooni oli tal see, et ta oskas ka nalja teha iseenda üle. Ja kui me siis vahel esinesime koos, et Kuusik, Kõlvand ja Karask, siis ta ütles, et näe, täna on jälle paksude koosseis! Kas see oh siis Othehos, Toscas või Aidas.”25 Arno Kõlvandi tundlikust ja emotsionaalsest lavanärvist ning nauditavast artistlikkusest annavad tunnistust ka järgnevad väljavõtted kriitikast.

Tšaikovski ooperi „Mazepa” puhul kirjutab Imbi Kull: „Tema näitlejameisterlikkuse tipuks „Mazepas” on aga mõistuse kaotanud Maria ooperi lõpupildis. Iga väiksemagi žesti, iga muusikalise fraasiga pani laulja publiku sügavalt kaasa tunda Maria traagikale. (-) Üldiselt on aga Aino Kõlvandi vokaalne külge, nagu me sellega juba harjunud oleme, ka kogu käesoleva etenduse vältel nauditav.”26 Aastaid hiljem võib aga Helga Tõnsoni arvustusest Leo Normeti ooperile „Pirnipuu” lugeda: „Aino Kõlvandi Felicia on väiketõusikluse lopsakas võrse. Peenutsevatest maneeridest paistab olemuslik tühisus selgelt silma, mesimagus teesklus asendub oma tahte tormaka pealesurumisega. Seda kõike teeb laulja mahlakate värvidega, tervikutunde ja rollist väljalangemiseta. Kiire reageerimine, lavaline vabadus ning nakatav huumorisoon mitmekesisustavad osajoonist. Kindlalt esitatud vokaalpartiis väärib tähendamist täpne diktsioon.”27 Aino Kõlvandi tegemisi jagus ka Vanemuise lavale, kus ta käis külalissolistid esitamas Jutta partiid Evald Aava ooperis „Vikerlased”: „Ma käisin Tartus külalisena seda laulmas palju kordi ja kangesti mul see ooper meeldis. Ja meil oh seal üks suurepärase koosseis - ma ei hakka mitte ennast kütma - Endel Ani oli siis noor, ilus, magus tenor, ilusti lauks; Valdo Truve - niisugune priima näitleja, et... Ilusad toredad mälestused on Tartus sellest etendusest ja ma ikka alati tuletan seda meelde ka, et mulle jäi tollal niisugune mulje, et Tartus on siiski intelligentsem publik kui Tallinnas. Ma ei tea, mispärast noorel inimesel äkki niimoodi tundus.”28 Aino Kõlvandi rollide

hulgast tuleks kindlasti esile tõsta veel Sentat Wagneri ooperist „Lendav hollandlane”, mille kohta on laulja öelnud, et „see on niisugune ooper, kus ikka annab laulda”, samuti ka nimiosad Tšaikovski ooperis „Jolanta”, Verdi ooperis „Aida” ja Ponchielli ooperis „Gioconda”. Oma viiekümne aasta juubelit tähistas Aino Kõlvand Leonora osaga Verdi „Trubaduuris”. Selle kohta õhkub lauljanna kommentaarist küll kerget kibestumist: „Ma ei oleks muidugi seda osa teinud, aga teater mulle teisiti ei tulnud vastu ja...”²⁹ Aino Kõlvand lahkus teatrist 1978.aastal. „Ma olin siis ikkagi 56-aastane ja leidsin, et nüüd aitab! Mulle olid alati vastukarva vanad mutid noorte naiste osades, tahtsin lahkuda õigel ajal, püstipäi, mitte jääda ootama rolle kui armuande. Tagantjärele arvan, et olin siis oma parimas vormis, treenitud suurte raskete osadega.”³⁰ Seda kinnitavad ka kolleegide poolt Aino Kõlvandile tema lahkumisõhtul kingitud värsiread:

On looja loonud sulle kauni hääle, mis aastaid rõõmustas me meelt, mis kadedust sest kogus pea pääle, ja kuidas laksutati keelt.

Kuid sina, Aino, uhkelt läksid ära, kui arvasid, et aeg on täis, su sõbrad arvasid, et oli liiga vara, ja vaenlasedki vangutasid päid.³¹

Kui inimesel poleks piire ja Aino Kõlvand oleks jätkuvalt meiega, siis mida ütleks ta tänapäeva noortele, kes oma lauljateed alles alustavad? Mulle tundub, et ta julgustaks neid sõnadega: „Andekus on roheline tuli, mis lubab edasi minna. Kes seda ei märka ja seisma jääb, sellest ei saa mitte midagi!”

Viited:

1 Kalju Karask 1971. Aino Kõlvandi juubeliks. - Noorte Hää, 17. XII.

2 Aino Kõlvand 1991. Saates «Heli jälg: Aino Kõlvand”. ERR: ETV, 26. III.

3 Sealsamas. 4 Sealsamas. 5 Sealsamas. ö Aino Kõlvand 1995. Intervjuus Videvikujuttu Aino Kõlvandiga. Küsitlenud Ines Rannap. - Videvik. 28. VII.

7 Tiit Kuusik, raamatus: Ene Pilliroog. Tiit Kuusik. Elu ja peegeldused. Tallinn: Eesti Teatriliit, 1992.

8 Aino Kõlvand 1991. Op. eit. 9 Kihil Raudsepp 1981. Aino Kõlvand 60. - Sirp ja Vasar, 18. XII.

10 Aino Kõlvand 1995. Op. eit. 11 Leo Normet 1957. „Tosca” uuslavastus pakubki uut. - Noorte Hää, 26. III.

12 Aino Kõlvand 1991. Op. eit.

13 liiri Kruusi saatesõna heliplaadile „Aino Kõlvand. Kalju Karask”. Melodija, 1988. 14 Aino Kõlvand 1991. Op. eit.

15 Aino Kõlvand 1995. Op. eit. 16 Aino Kõlvand 1991. Op. eit. 17 Sealsamas.

18 Helga Tõnson 1963. «Tütarlaps kuldsest läänest” Estonias. - Sirp ja Vasar, 22. XI. 19 Vidrik Kivilo 1963. Vähetuntud ooperi uuslavastus:

[Tütarlaps kuldsest läänest]. - Rahva Hää, 24. X.

Aino Kylvand 1991. Op. eit. 21 Sealsamas.

22 Helga Tõnson 1964. «Othello" uuest koosseisust. - Sirp ja Vasar, 29. V.

23 Udo Väljaots juubelivoldikus «Aino Kylvand". [RAT Estonia](#), 1971.

24 Sealsamas.

25 Aino Kylvand 1991. Op. eit. 20 Imbi Kull 1964. Uus kordaminek. - Sirp ja Vasar. 18. IX.

27 Helga Tõnson 1973. Pirnid, telefon ja kolmnurgad: [Armastuse kolmnurgad]. - Sirp ja Vasar, 26. X.

28 Aino Kylvand 1991. Op. eit. 29 Sealsamas.

30 Aino Kylvand 1995. Op. eit.

31 Aino Kylvand 1991. Op. eit.

Aino Kylvand. Aino Kylvand nimiosas Puccini ooperis „Tosca". Estonia, 1957. Tiit Kuusik (Amonasro) ja Aino Kylvand (Aida) Verdi ooperis „Aida". Estonia, 1964. Aino Kylvand (Micaela) Bizet' ooperis „Carmen". Estonia, 1955. Viktor Gurjev (Gustav III) ja Aino Kylvand (Amelia) Verdi ooperis «Maskiball". Estonia, 1961. Aino Kylvand Leonorana Verdi ooperis «Trubaduur". Estonia, 1967. Kalju Karask (Dick Johnson Ramerrez) ja Aino Kylvand (Minnie) Puccini ooperis „Tütarlaps kuldsest läänest". Estonia, 1963. Aino Kylvand (Maria) ja Tiit Kuusik (Mazepa) Tšaikovski ooperis «Mazepa". Estonia, 1964. Fotod [RO Estonia](#) arhiivist